

ГЛЕБОВ В.В.,
кандидат історичних
наук, доцент

*Інститут соціальних
наук Одеського
національного
університету
ім. І.І. Мечникова*

СЕРОВ Д.І.,
аспірант

*Інститут соціальних
наук Одеського
національного
університету
ім. І.І. Мечникова*

**ПРО ДЕЯКІ
АСПЕКТИ
ПІВДЕННОГО
НАПРЯМКУ
ЗОВНІШНЬОЇ
ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ:
ОЦІНКИ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ**

Десятирічна практика інтеграції незалежної України в систему міжнародних відносин дає можливість оцінити потенціал країни на різних напрямках її зовнішньої політики. Проблеми відносин із Заходом і Росією займали домінуюче місце. Відносини зі Сходом, у тому числі з арабським, розвиваються із зрозумілих причин досить повільно, хоча саме там, на нашу думку, Україна в змозі здійснити масштабні проекти співробітництва, забезпечити себе альтернативними джерелами постачання енергоносіїв, мати власні ринки збуту товарів продовольчої і виробничої сфер, що у цьому регіоні можуть витримати конкуренцію товарів з інших країн. Україна також може тут виступити сполучною ланкою в економічних зв'язках Центральної Європи зі Сходом¹. У даній статті почата спроба дати оцінку того,

наскільки відповідають об'єктивні інтереси нашої країни на Близькому Сході і реальні політичні зусилля по забезпеченню цих інтересів.

Економічні фактори у взаємовідносинах України з країнами Арабського Сходу є визначальними. Приймаючи до уваги наявність величезних родовищ корисних копалин, у першу чергу нафти і газу, і широких можливостей їхнього експорту, країни цього регіону є одним з найбільших у світі резервуарів вільних капіталів. Це визначає зацікавленість України бути залученою у виробничу, торгову і валютно-економічну діяльність у даному регіоні². Україна прагне відігравати в арабському світі роль великої європейської держави, що має свої політичні й економічні інтереси. З іншого боку, арабські країни розуміють геополітичне положення України, як країни на стику Сходу і Заходу. У цьому випадку можна говорити про величезний політичний потенціал, яким володіє Україна і який повинен проявитися в найближчі роки.

В даний час виявляється економічна зацікавленість двох сторін – Арабського Сходу й України – у розширенні і поглибленні взаємовигідних зв'язків. По ряду економічних позицій Україна може зіграти роль найбільшого партнера арабських країн. Зараз цьому перешкоджають обставини, які пов'язані з економічною нестабільністю в близькосхідному регіоні, несприятливим впливом міжнародних факторів. Перспективним є проникнення на великі ринки країн Близького Сходу, залучення відтіля капіталів, хоча все це і сполучено з величезними труднощами. На наш погляд, є реальна перспектива одержати непрямі інвестиції в наші виробничі структури через виконання арабських замовлень на їхніх територіях. Однак, при відсутності маркетингової служби, зорієнтованої на ринки Близького Сходу, цю задачу українські підприємці вирішують на свій страх і ризик і поки лише в окремих випадках.

Загальна політична концепція зовнішніх зв'язків України з арабським світом повинна бути поставлена в пряму залежність від реальних або реально очікуваних вигод нашої держави, насамперед в галузі іноземних інвестицій. Причому в таких умовах, щоб іноземні вкладники не вважали свою участь в українських економічних програмах деякою благодійністю. Зрозуміло, обидві сторони повинні реально оцінити політичний ризик інвестиційної діяльності в Україні.

Одним з маловикористаних резервів української зовнішньої політики в арабському світі є можливості регіонів України, особливо причорноморських. Сильна регіональна політика, у тому числі і зарубіжна, можлива тільки при зацікавленості і сприянні центральних зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних відомств. Мова йде не про теоретичні можливості, а про реальні зв'язки, що де-факто існують і можуть бути значно посилені, наповнені змістом загальнодержавного значення.

Одним із прикладів економічного співробітництва є діяльність Одеської області в налагодженні економічних контактів з арабськими країнами. Одеська область знаходиться на перехресті морських і сухопутних шляхів Схід-Захід і Північ-Південь. Через територію Одещини проходять важливі транспортні комунікації, що з'єднують Європу з країнами Середнього Сходу і Центральної Азії і далі ведуть до ринків країн басейну Індійського океану й АТР. З іншого боку, з'єднує Північно-Східну і Центральну Європу з країнами Середземноморського басейну. Як відомо, Друга Пан'європейська (Критська) конференція з питань транспорту визначила 9 транспортних коридорів, 4 з яких проходять по території нашої держави. Два з них безпосередньо зв'язані з Одещиною: 7-й і 9-й – Дунайський. Для прикладу вкажемо, що частка транспортних послуг в експорті за січень-вересень 2001 року склала 91.3%, а в імпорті за той же період – 47%.³ Сьогодні експерти усе більше уваги приділяють вивченню можливостей Чорноморського регіону для транспортування енергоносіїв. Важливу роль може зіграти нафтопровід Одеса-Броди і нафто-термінал біля порту Південний⁴.

Наприкінці 1990-х років з підприємствами й організаціями міста й області постійні економічні і гуманітарні зв'язки мали партнери з 17 арабських країн, що охоплюють практично увесь арабський світ від Перської затоки до Атлантичного океану. Це Алжир, Єгипет, Лівія, Туніс, Марокко, Мавританія, Сирія, Йорданія, Ліван, Бахрейн, Ємен, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія. Їхнє місце в зовнішньоторговельному балансі області буде докладно розглянуто нижче. Але відразу скажемо – це лічені відсотки, що свідчить про вкрай недостатнє політичне забезпечення таких контактів по обидва боки.

Присутність арабського світу в наших економічних зв'язках на південному напрямку незначне з наступних причин. По-перше, нова політична географія після розвалу СРСР кардинально змінила колишній механізм зовнішніх зв'язків. По-друге, економічні та політичні санкції проти Югославії призупинили потік вантажів по Дунаю з Європи на Арабський Схід. Могутнє Українське Дунайське пароплавство простоює. Сьогодні воно перевозить усього 60% від загальних обсягів вантажів, перевезених у 1998 р. Хоча володіє 25% тоннажу річкового флоту, що мається на Дунаї⁵.

Також варто згадати, що в 1990-і роки існував режим міжнародних санкцій проти колишніх торгових партнерів СРСР в арабському світі: Іраку і Лівії. По-третє, різко знизилися доходи України від транзитних послуг після ліквідації найкрупнішої судноплавної компанії світу – Чорноморського морського пароплавства. По-четверте, не можна скидати з рахунків той факт, що Україні не так просто зай-

няти своє місце на арабському ринку, з огляду на наявність серйозних конкурентів, що мають довгі і міцні зв'язки з арабськими країнами. Це насамперед колишні метрополії (Великобританія, Франція, Італія, Іспанія), а також США, Росія, Німеччина. Арабські бізнесмени мають дуже неясні уявлення про Україну і її можливості, не говорячи вже про регіони. Не випадково в українських спеціальних виданнях із зовнішніх зв'язків майже немає згадувань про арабський бізнес і його проекти на нашому ринку⁶. По-п'яте, на нерозвиненості політичних, економічних і гуманітарних контактів як на регіональному, так і на державному рівні дуже виявляється відсутність достатньої кількості підготовлених кадрів, що вміють працювати з арабськими партнерами.

У той же час усі ці причини мають минулий характер. Можна з упевненістю прогнозувати збільшення обсягу українсько-арабських зв'язків у найближчі роки. На чому можна заснувати свою впевненість? Насамперед, на об'єктивних даних поліпшення інвестиційного клімату. Поки розберемо декілька узагальнених даних на прикладі Одеської області. Якщо прямі іноземні інвестиції в 1996 році пішли в 4 сільськогосподарські підприємства області, то до 01.07.1998 р. їх стало 14, а сам обсяг вкладень зріс у 16,4 рази⁷. З арабських інвесторів у цій галузі проявилася поки лише одна Сирія. За цей же період інвестиції в харчову промисловість області зросли в 1,6 рази зі збільшенням числа підприємств з 28 до 32⁸. Є чимало підбадьорюючих прикладів в інших галузях виробництва і гуманітарних зв'язків. В останні роки став стабільно і швидко зростає потік іноземних інвестицій у підприємства міста Іллічівська. У 1999 р. він досяг рівня 20-ти млн. доларів у рік.

Якщо в 1995 р. більш 1300 суб'єктів підприємницької діяльності області здійснювали зовнішньоторговельні операції (торгівлю товарами, сировиною, послугами) з партнерами зі 145 країн світу, то в 2000 р. їхня кількість досягла 2442. За підсумками 2000 р. обсяг зовнішньоторговельного обороту склав 1 млрд. 607,1 млн. дол. (експорт – 914,5 млн. дол., імпорт – 692,6). Частка області в структурі експортних поставок України становила 5,1 %, а імпортних – 4,5%. 58% експорту області припадало на товари, 42% – на послуги (в основному – до 90% послуги морського транспорту)⁹.

На сьогодні засновниками підприємств з іноземними інвестиціями в області є фірми з 70 країн світу. У створення і подальший розвиток на території області 536 таких підприємств іноземні фірми вклали 264,2 млн. дол. (за станом на 1.1.2001)¹⁰. Останнім часом багато іноземних фірмкладають в економіку області інвестиції без створення нових підприємств (спільних, дочірніх підприємств, підприємств з

іноземними інвестиціями), в окремі проекти, наприклад, морегосподарський комплекс (перевантажувальні комплекси у портах), нафтохімічне виробництво, окремі підприємства машинобудування і харчової промисловості¹¹ Одеська область займає 5 місце серед регіонів України по обсягах прямих іноземних інвестицій.

Політична підтримка зусиль регіонів України і більш ефективне поширення інформації про себе на Близькому і Середньому Сході гарантовано дадуть зріст у зміцненні багатостороннього взаємовигідного співробітництва з більшістю арабських держав.

Розглянемо динаміку розвитку зовнішньоторговельних зв'язків Одеської області з арабським світом. Якщо взяти тільки баланс експортно-імпортних товарів підприємств і організацій Одеської області, то в 1998 році він склав близько 940 млн. доларів США¹². З них тільки 13,4 млн. доларів прийшлося на арабські країни: Єгипет, Алжир, Сирію, Ірак, Йорданію, Саудівську Аравію, Ємен, Кувейт, ОАЕ, Ліван. Іншими словами в товарному зовнішньоторговельному обороті області арабська частка склала 1,43 %.

Для порівняння скажемо, що тільки по одній Болгарії цей показник вище – 1,62%, не говорячи вже про Туреччину – 6,4%, Італію – 6,5%, Німеччину – 5%, Кіпр – 4,5%, Ірландію – 7%. Додамо, що маленький Ізраїль лише трохи уступає вищевказаному сумарному показнику арабських зв'язків з південним регіоном – 1,15%. Наведемо кілька узагальнених цифр експорту-імпорту товарами і послугами Одеської області з арабськими країнами.

З Єгиптом	1996	9,395 тис. дол. США
	1997	14,794 тис. дол. США
	1998	10,958 тис. дол. США
	1999	11,316 тис. дол. США
З Сирією	1996	6,399 тис. дол. США
	1997	9,575 тис. дол. США
	1998	9,214 тис. дол. США
	1999	15,922 тис. дол. США
З Йорданією	1996	2,979 тис. дол. США
	1997	4,115 тис. дол. США
	1998	1,765 тис. дол. США
	1999	1,398 тис. дол. США
З Ліваном	1996	2,154 тис. дол. США
	1997	7,042 тис. дол. США
	1998	2,761 тис. дол. США
	1999	5,393 тис. дол. США

Таким чином, мова йде про стабільні, помітні зовнішньоекономічні зв'язки півдня України з арабськими державами, що у той же час несумірні з реальним потенціалом сторін. Візьмемо найбільш великі показники – за 1997 рік, де зовнішньоторговельний оборот товарів і послуг склав 1,618 млн. доларів США¹³. На долю Єгипту прийшлося усього 0,9 %, Сирії – 0,59%, Йорданії – 0,25 %, Лівану – 0,43 %.

Тепер перейдемо до інвестицій. Усього в регіоні інвестовано 508 підприємств, у середньому, на одне підприємство приходиться 540,3 тис. дол.¹⁴. Інвестиції з арабських країн йдуть в основному по традиційних напрямках, наприклад, на підготовку фахівців, але не тільки. Якщо в сільськогосподарське виробництво в 1997-1998 рр. внесла інвестиції (98 тис. доларів) одна Сирія¹⁵, то в списку інвесторів в Одеську область за даними обласного статуправління на 01.01.1999 року значилися, крім Сирії – Єгипет, Йорданія, Ліван, ОАЕ.

Те, що можливості в цій південній області України для інвесторів чималі, говорить приклад Швейцарії, яка інвестувала в сільське господарство в 1998 р. 4459,7 тис. доларів. Арабські ж держави особливо зацікавлені в диверсифікованості джерел одержання сільськогосподарської продукції, оскільки вони випробують хронічну недостачу її власного виробництва. Якщо в 1997 році іноземні інвестори внесли, у цілому, в цю галузь 399,9 тис. доларів, то за 1-е півріччя 1998 року – 6,565 тис. доларів¹⁶. Незважаючи на значне збільшення іноземних інвестицій у харчову промисловість Одеської області, серед інвесторів у цій галузі немає ні одної арабської країни.

Таким чином, процес формування намірів і реальних ділових зв'язків півдня України з країнами Арабського Сходу ясно вказує на те, що цей регіон може відігравати першорядну роль в економічних інтересах нашої країни. Реалізація цих можливостей натрапляє на цілий ряд труднощів, подолання яких вимагає чималих зусиль і часу. І справа не тільки в конкуренції європейських країн і США.

Коли питання інвестицій і партнерства розглядаються крізь призму регіональної політики, то на перший план виходять внутрішні причини. На це звертають увагу усі, хто аналізує процес становлення українського регіоналізму. Інтереси регіонів останнім часом стали одержувати більшу політичну підтримку з боку різних політичних структур, що видно з виступів і програмних документів політичних лідерів і партій¹⁷.

Для якісної і швидкої зміни ситуації в даному напрямку необхідне дотримання двох умов: предметне і більш щільне співробітництво регіонів з Міністерством закордонних справ і зовнішньоекономічних відомств; реальна оцінка перспектив про повноцінне входження в західні ринки і діловий підхід до східної політики. Не іде-

алізуючи перспектив роботи з Близьким Сходом, можна з впевненістю стверджувати, що і кількісні, і якісні параметри економічних і гуманітарних відносин тут можуть бути на порядок вище.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Свердлов О. На роль транзитного коридору // Політика і час. – 1996. – №9. – С.37.
- ² Литвин І. Зважаючи на особливості регіонів // Політика і час. – 1996. – №11. – С.20.
- ³ Шляхи розвитку економіки Одещини: досягнення, промахи та перспективи розвитку. – Держкомстат України, Одеське обласне управління статистики. – 2001. – С.15.
- ⁴ Гриневецький С. Регіональна політика – надто важлива справа // Губернатор. – 2001. – №2. – С.11-12.
- ⁵ Перстнева Н. Разорванный Дунай // Губернатор. – 2001.- №2. – С.77.
- ⁶ Див., наприклад: Україна на роздоріжжі. Уроки міжнародного досвіду економічних реформ. – К.: Фенікс, 1998; Программы технической помощи и международные финансовые институты, оперирующие в Украине. – Одесская областная государственная организация. – Одесса, 1998.
- ⁷ Внешняя торговля и прямые иностранные инвестиции // Odessa region. – 1998. – С.44.
- ⁸ Там само. – С.45.
- ⁹ Зовнішньоекономічна діяльність // Одещина. 10 років незалежності України. – Одеська обласна державна адміністрація.-2001.- С.71.
- ¹⁰ Там само. – С.73.
- ¹¹ Там само. – С.83.
- ¹² Зовнішньоекономічна діяльність підприємств і організацій Одеської області за 1998 рік (статичний бюлетень). Табл. 9.1. – Одеса, 1999. – С.11.
- ¹³ Зовнішньоекономічна діяльність підприємств і організацій Одеської області за 1997 рік (статичний бюлетень). – Одеса, 1998. – С.3.
- ¹⁴ Про соціально-економічний стан Одеської області за підсумками роботи у січні-жовтні 2001 року. – Одеська обласна державна адміністрація. Головне управління економіки. – 2001. – С.36.
- ¹⁵ Внешняя торговля и прямые иностранные инвестиции // Odessa region. – 1998. – С.19.
- ¹⁶ Там само. – С.19.
- ¹⁷ Див., наприклад: Виступ лідера блоку, Глави Адміністрації Президента України В.М. Литвина на з'їзді політичного блоку "За Єдину Україну!" 12 січня 2002 р. // Литвин В.М. Ми йдемо до людей. – К.: Глобус, 2002. – С.9; Передвиборна програма блоку "За Єдину Україну!". – К.: Український Центр духовної культури, 2002. – С.5.

Надійшла до редакції 22.02.2002